

ПРЕИСПИТИВАЊА

КАПИТАЛНА ДЕЛА СВЕТСКЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ
НА СУДУ КРИТИЧАРА*

Љубомир КЉАКИЋ

БИЛИНГТОНОВА ИСТОРИЈА РУСКЕ КУЛТУРЕ

Припала ми је обавеза и част да као уредник књиге „Икона и секира“ отворим овај вечерашњи разговор са неколико општих напомена чији је циљ да онима који ову књигу још увек нису имали прилику да прочитају, пружи основне информације о томе шта је главни тематски оквир који у њој истражује Џејмс Билингтон, амерички историчар а у овом тренутку и личност која обавља функцију „Библиотекара Конгреса“ (Librarian of Congress), односно управника Конгресне библиотеке у Вашингтону.

Билингтонова књига *Икона и секира* — са својим скромним поднасловом *Историја руске културе, једно тумачење* — представља као што видите замашан пројект од 718 страна великог формата. Аутор је на књизи радио неколико година, а њено прво издање се појавило у САД 1966. године. О ширини Билингтоновог увида у огромну грађу о руској историји, култури и цивилизацији у различитим епохама, говори импозантан број напомена у којима се аутор позива на прворазредне, пре свега руске, изворе (упућујући заинтересованог и напреднијег читаоца на ширу литературу), као и ванредно велика библиотечка радова коришћених у овој студији које Билингтон наводи у веома исцрпној библиографији на крају књиге.

Сматрајући попут неких других аутора, Канетија на пример, али и писаца попут Шпенглера, или Тојнбија, да анализа метаморфоза *темељних симбола* једног друштва, културе и цивилизације може бити продуктивно поље за самосвојну филозофско-историографску анализу тог истог друштва, културе и цивилизације кроз његову историју, Билингтон је ове темељне симболе у руској историји пронашао у *симболици иконе и секире*. Реч је о симболима световне и духовне димензије руске историје, о симболима њеног метафизичког и практичког лика и смисла. Реконструкција основних особености ових димензија руске историје кроз различите епохе све до XX века основни је смер Билингтонове анализе.

* Дискусија о универзуму руске културе у историјској перспективи одржана је 21. дец. '88. у Новом клубу Дома културе Студентски град (уредник научне трибине М. Кнежевић), а поводом књиге Џејмса Билингтона: „Икона и секира“. О књизи америчког историчара говорили су: Љубомир Кљакић, Никола Милошевић, Атанасије Јевтић, Владимир Адамовић и Предраг Р. Драгић Кијук.

Делове тих излагања организатор је уступио искључиво редакцији часописа „Повеља“.

С правом, Билингтон је нашао да се његова истраживачка намера успешно може реализовати тек уколико је ослоњена на рецепцију изворне руске грађе, литературе и теоријских увида. Руковођен овим методолошким начелом, Билингтон се упутио трагом низа руских аутора различитих интелектуалних опредељења с намером да проникне у основне формативне структуре и процесе који су одредили и одређују идентитет руске културе, цивилизације и историје.

Овде ћу, укратко, изложити тематска подручја Билингтонове књиге и основна становишта у њима онако како сам их доживео.

У првом поглављу, које се зове „Позадина“, аутор образлаже улогу *примарних* структура у формирању карактеристика цивилизације. Реч је о простору, времену и људском односу према другим живим бићима — посебно инсектима и медведима. У миљеу одређеном смислом шуме и људског преживљавања у суровим климатским условима, Билингтон идентификује „почетак“ руске историје у покрштавању Кијевске Русије под кнезом Владимиром 988. године и у њеном преузимању естетских стандарда и облика из византијског „другог златног доба“. Велико монголско пустошење Кијевске кнежевине 1240. године и владавина монголског Каганата која је трајала све до 1480. утицали су, с једне стране на успон и превласт „шумовитих крајева“ око Волге и Оке, а с друге на трајни значај који су за руску имагинацију и идентитет добили производи „примитивног граничног подручја“: *икона и секира у сесоској колиби, топ и звоно у насељеним средиштима*. Икона и топ, као симболи металне моћи у древном свету, имају свој други лик у *култури конкретних приказа и звукова*, не апстрактних речи и појмова, у *култури која свој метафизички смисао трајно добија у фреско-сликарству Андреја Рубљова (1370—1430) и „хипнотичкој какофонији звона“*, тог овоземаљског „симбола труба анђеоских“. Још су две појаве од пресудног значаја за потоњи развој руске историје: љубав према лепоти и заокупљеност историјом у доба Јарослава Мудрог (1019—1054) и Новгорода и освајање нових граница на северу под Андрејом Богољупским (1157—1171).

Основним процесима од XIV до XVII века посвећено је друго поглавље „Суочавање“ у коме се прати померање средишта руске државе, цркве и друштва из Кијева у Москву, што је процес отворен успостављањем московске митрополије 1326, а окончан у време Ивана III Великог (1462—1505). Он је, оженивши се последњом принцезом из династије Палеолог, после коначног пада Константинопоља у турске руке, успео да добије царску круну и свој престо и државу прогласи наследником Византије. На тај начин је идеја о *месијанској улози* Москве и Русије, операционализована намером успостављања „*Трећег Рима*“, била практично потврђена и оснажена. Билингтон изричито наводи да је овај пројект о *месијанској улози* снажне словенске државе и цркве у московијску кнежевину *импортован* са Балкана, из српске државе после пропасти Душановог царства на Косову 1389. и Бугарске. Овлаш, поменућу и друге битне догађаје овог периода: колонизација севера коју су задивљујуће извршили руски монаси градећи манастире од св. Сергеја 1337. до манастира св. Тројства 1436. на Белом мору — ови

догађаји су допринели јачању осећања (националног) јединства и судбине; паралелно, развијале су се борбеност и ксенофобија, као резултат напада тевтонских витезова са запада, Монгола са истока и пропасти Византије; сложеност и трауматични карактер односа Москве са западом; „уништење рационалистичке и републиканске традиције Новгорода“ и победа московске црквене хијерархије над јеретицима окренутим западу; прихватање католичке „јосифовске“, ауторитарне идеологије чак и када су руски владаоци били против „Латина“; војна и технолошка зависност Русије од северноевропских „Немаца“ за време владе Ивана IV Грозног (1533—1584), Бориса Годунова (1598—1605) и Михаила Романова (1613—1645); владавина Ивана IV Грозног као „врхунац и преломна тачка московског идеала грађења једне пророчке и религијске цивилизације“ и као „утирање пута традицији „самозванца“ у руској историји; покушај ширења на Балтик којим је почела дуга фаза борби са лутеранском Шведском и католичком Пољском током времена познатог као међувлашће или „смутно време“ (1604—1613) . . .

„Столеће раскола“ је наслов трећег дела у коме се реконструира главне „линије“ руских збивања од средине XVII до средине XVIII века. Током овог доба међувлашћа, „смутног времена“ које је карактеристично и по напетости између потребе да се савлада *вештина и лукавство странаца* и емоционалне потребе да се сачува оданост *традицијама* старе Московије, одређујући је био религиозно-црквени сукоб између *теократског покрета* предвођеног Никоном и *фундаменталиста* предвођених попом Авакумом. Овај сукоб, који је у руским условима одговарао сукобу католичанства и протестантизма на западу, окончан је тиме што је црквени сабор 1667. обојицу лидера искључио из Цркве. Крај овог периода, али и читаву епоху, обележио је Петар Велики (1682—1725), творац модерне руске државе, оснивач Санкт-Петербурга (1703.) града ка коме ће се, поново, померити средиште државе и друштва и човека који је поставио „темељ окрутности и артифицијелности владавине династије Романових“ . . .

Наредни век, „Столеће аристократске културе“ како је овај период насловљен у четвртом делу (средина XVIII — средина XIX века) карактерише Русију чији су владаоци распети између француских и немачких утицаја: Јелисавета (1741—1762), Петар III (1762) и Павле I (1796—1801) са својим глорификовањем пруске дисциплине и франкофилска владавина Катарине Велике. Дилема између рационалне владавине природних закона у традицији европског просветитељства и традиције самодржавља трајно је утицала на стање државе и њених установа, особито владоца. У исто време, побуна сељака коју је предводио Пугачов (1773—1775) означила је последњи покрет тог карактера, док је *Путовање од Петербурга до Москве* Александра Радишчева (1749—1802), познатог као „Пугачов с универзитета“ означило формирање сензибилитета интелектуалне побуне који ће, у потоњим временима, довести до крупних догађаја у руској и европској, те сигурно и светској историји. Рат са Наполеоном је довео до националног препорода, али је гушење декабристичког устанка 1825. утврдило улогу Русије као центра европске реакције што је омогућило и јако присуство *католичких, пије-*

*тистичких, православних и окултних екстремистичких пројеката у таласу реакционарне мисли. Врхунац овог процеса биће 1833. када су „православље, самодржтво и народност“ проглашени службеном идеологијом царства. Пушкин, Гогољ, Иванов, Ломоносов дали су интелектуални печат времену док је интелектуални лук који је водио од Шелинговог визионарског романтизма до револуционарног рационализма младохегеловаца означио будући правац касније доминантних идеологија. Па ипак, можда најдалекосежнија појава била је *метафизичко неспокојство* руске интелигенције успостављено у малим дискусионим кружоцима забављаним у трагању за одговорима на „проклета питања“ о смислу историје, уметности и живота; од аристократског трагања за истином оно ће, метафизичко неспокојство, довести до трагања за културним идентитетом.*

Друга половина XIX века, назначена ступањем на престо цара Александра II (1855—1881), познатог као сразмерно либералног владоца, карактеристична је по идентификовању, откривању и артикулисању идеја које ће, ускоро, бити интегрисане у темеље цивилизације XX века — део „Ка новим обалама“, као пети по реду, расправља ове проблеме. Александар Херцен (1812—1870) и Михаил Бакунин (1814—1876), после пропасти европске револуције 1848. откривају управо у Русији (и словенству уопште) наду изгубљену у Европи. Раст радикалних друштвених покрета — *иконокластичког материјализма, месијанског екстремизма, свесловенства и револуционарног народњаштва* својим опусима као да концентришу Павле Миљуков (1859—1943) са својим *конституционалним либерализмом*, Георгиј Плеханов (1856—1918) са *дијалектичким материјализмом* и Владимир Соловјев (1853—1900) са *мистичним идеализмом*. Билингтон ову тројицу види као родоначелнике три главне интелектуалне струје у модерној историји руског друштва.

Последњи, шести део књиге под насловом „Несигурни колос“ тематски је дефинисан пресудним догађајима у XX веку. Посебна пажња поклања се „културној експлозији“ током прве четвртине века, а Билингтон особито напомиње релевантост *прометејства револуционарних „боградитеља“* — Александра Скрајбина (1872—1915) и његов покушај преображаја света кроз синтезу уметности, Константина Циолковског (1857—1935) и његове пројекте свемирских освајања, супрематизам Казимира Маљевича (1878—1934), литературу Александра Блока (1880—1921), Јевгенија Замјатина (1887—1937) и опус Лава Троцког (1879—1940) са апокалиптичношћу у уметности и животу. Пишући о Лењину, Билингтон не без разлога наводи ову личност као некога чији је *дуг традицијама* руске интелигенције XIX века несумњив, не само када је реч о руским народњацима или анархистима, него и када је реч о утицају идеја слободозидарских ложа из Русије из краја XVIII и почетка XIX века — тако се на пример, корен имена „Искра“ које је Лењин дао свом листу, налази у симболици масонске традиције. У својој каснијој књизи *Fire in the Minds of Men — Origins of the Revolutionary Faith* (1980). Билингтон ће се детаљније бавити овим током преузимања и трансформирања идеја. Када је о Стаљину (1878—1953) и његовом „катихизиском тоталитаризму“ реч, Билингтон сматра да су корени те тоталитарне праксе у *царистичкој револуционарној*

традицији (у лењинистичкој концепцији ауторитарне револуционарне партије), „али, пре свега, у потреби да се обезбеди привлачна масовна култура за један примитиван сељачки народ.“ У том периоду, у времену стаљинизма, дошло је до „метаморфозе блиставих икона, рујања звона и утешног тамјана у литографије Лењина, зугање машина и јефтин парфем“, док су „стахановци (били) као „флагеланти“ и партијски апаратчици као „староверци“ московског большевизма“. Током „психотичких чистки Стаљинове ере“ догодила се, сматра Билингтон, „освета Московије над Санкт—Петербургом, попрештем револуције и симболом космополитизма“; Москва је поново постала центар.

Са Пастернаковим (1890—1960) „Доктором Живагом“, тим последњим одјеком мистичне поетске културе позног царства и пророчким тумачењем револуције и руске будућности с једне стране, те с Хрушчовљевим покушајем реформи совјетског друштва с друге, Билингтон окончава свој рад уверен у обнову те културе и цивилизације...

Вашу пажњу скренуо бих на још једну, условно „локалну“ димензију „Иконе и секире“. Билингтон, наиме, релативно често помиње улогу наших земљака у руској историји коју интерпретира. Тако се, током расправе о инпорту идеје Трећег Рима, помиње не само цар Душан и његова владалачко-месијанска амбиција, те пропаст ове визије на Косову 1389, него и рукопис *Повести великих кнежева владимирских у Великој Русији* од „једног српског емигранта“, као и „српски монах“ из 1480. године и његово мишљење о „исељењу царства“. Орбинијево *Краљевство Словена* из 1601. године (тада стављено на ватикански index prohibitorum; ово дело ни до данас није интегрално преведено на српскохрватски језик — превод који је 1968. објавила СКЗ у Београду из неразумљивих разлога је тек делимичан) Билингтон наводи као рад у коме је, први пут, истакнута идеја *словенске узајамности* што је, у извесном смислу, утицало и на фасцинантну пустоловину Јураја Крижанића по Русији и Сибиру о коме Билингтон с правом, пише веома опширно. У галерији ликова појављује се и Јанковић де Миријево, писац статута јавних школа у време Катарине Велике, „Србин који је организовао јавно школство у Хабзбуршком царству“... То што Булингтон не помиње и неке друге наше земљаке који су у Русији током векова одиграли не ретко значајне улоге није разлог да се аутору замери, али није ни разлог да не поменемо, на пример грофа Сава Владиславића, дипломату на двору Петра Великог, његовог адмирала Змајевића, Христифора Жефаровића најзнаметнијег Петровог савременог биографа или Симеона Пишчевића и „Нову Србију“, а о XIX и XX веку да и не говоримо... И, на крају, допустите ми још неколико реченица.

Прво, желим да вас подсетим како је *Икона и секира* књига која у нашој култури значајно попуњава огромну информациону празнину о ранијој историји Русије. Деценијама, ова историја је интерпретирана унутар координата историје револуције од 1917. и режима који је њоме произведен; целина ствари великом броју генерација већ дуго није доступна. Верујем да је Билингтонов рад

можда један од најбољих начина да овај крупан недостатак, полако, почне да се надокнађује.

Друго, мислим да за домаћу рецепцију овако волуминозног дела, дела исписаног у ново-ерудитском моделу савремене филозофије историје и историје идеја, несамерљиве заслуге има ванредан превод Бранка Вучићевића који нам је помогао да се, између осталог, присетимо и неких наших, давно позаборављених речи.

Ето, толико од мене и на почетку.

Никола МИЛОШЕВИЋ

УНИФОРМНИ ПОГЛЕД НА СВЕТ

Издавачкој кући „Рад“ и њеном уреднику чије смо излагање управо били у прилици да чујемо припада несумњива заслуга што се ова књига ево сад и на нашем језику појавила. Да је реч о значајној књизи ту, чини ми се, никаквог спора не би требало да буде. Али и књиге које су изузетно значајне бивају подложне критички и нису лишене неких покашто и озбиљних недостатака.

Бићу слободан да укажем — то ми се за ову прилику чини најзанимљивије — на неке недостатке ове књиге на основу којих и поводом којих се може плодотворно разговарати. Када је о руској историји реч, историографи, социолози и они који се баве политичком филозофијом можда најподложнији су заблудама најгоре врсте. Једна од таквих заблуда, којој ни писац ове књиге није избегао, јесте нека врста униформног погледа на руску историју. Рекао сам униформног. Држим да се и иначе у друштвеним наукама могу разлучити два приступа — униформни и диференцирани. Они који униформно виде историјску реалност склони су да је представе као неку врсту организма, или у сваком случају неку врсту целине која додуше има делове али делове стриктно подређене духу саме те целине. Они који пак диференцирано виде историјски предмет, умеју да разлуче оно што је специфично, посебно и што се на саму целину, како год је схватили, не може разложити и свести. Да не бих залутао у тзв. магле апстракције послужићу се неким примерима из ове књиге да бих илустровао оно што је управо речено.

Ево, најпре, два примера Билингтонових микро анализа. Један се тиче изузетно значајне фигуре у историји руске новије политичке мисли — Петра Ткачева, за кога Билингтон на једном месту каже да је био егалитарист.

Нема сумње, Ткачев је имао у својим размишљањима и једну егалитаристичку преокупацију, али није то оно што је за његову политичку филозофију пресудно нити је то оно чиме је он битно и пресудно деловао на једног Лењина. Сам Билингтон ће касније, уосталом, рећи да је управо Ткачеву дуговао Лењин неке своје